

2025-yil, oktabr 18(64)-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Языка и литературы – Language and literature» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

21 oktabr – O'zbek tili bayrami kuni

O'Imas SAIDOV,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Chirchiq, O'zbekiston

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA METODOLOGIK ALMASHINUV

Annotatsiya: maqolada metodologik almashinuv va uning tilshunoslikdagi ahamiyati, o'zbek tilshunosligida metodologik almashinuvning asosiy bosqichlari, formal tilshunoslik va substansial tilshunoslikning farqi masalalari tahlil etilgan. Shuningdek, o'zbek substansial tilshunosligi metodologiyasi, graduonimik tilshunoslik, o'zbek tilshunosligida miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tish tamoyili haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy talab, taraqqiyot tendensiyalari, metodologik asoslar, o'zbek formal (an'anaviy) tilshunosligi, formal mantiq tamoyillari, o'zbek substansial tilshunosligi, abstrakt bilish metodologiyasi, dialektik mantiq tadqiq tamoyillari, lisoniy ziddiyat.*

Аннотация: в статье анализируются вопросы методологического обмена и его значение в лингвистике, основные этапы методологического обмена в узбекском языкознании, различие между формальным языкознанием и субстанциональным языкознанием. Высказывались также мнения о методологии узбекского субстанционального языкознания, градуонимического языкознания, о принципе перехода количественных изменений в качественные в узбекском языкознании.

Ключевые слова: *социальный спрос, тенденции развития, методологические основы, узбекское формальное (традиционное) языкознание, принципы формальной логики, узбекское субстанциональное языкознание, методология абстрактного познания, диалектическая логика принципы исследования, языковой конфликт.*

O'zbek tilshunosligida "metodologik almashinuv" (yoki "metodologik o'zgarish") atamasi ilmiy tadqiqotlar va tahlil metodlarining almashishi yoki evolyutsiyasi jarayonini bildiradi. Bu sohada metodologiya – ilmiy tadqiqotlarni olib borishning asosiy yondashuvlari va usullarini belgilaydi. Tilshunoslikda metodologik almashinuv, asosan, yangi ilmiy yondashuvlar va nazariyalar asosida tadqiqot metodlarining yangilanishini anglatadi.

O'zbek tilshunosligida metodologik almashinuvni ko'plab o'zgarishlar bilan bog'lash mumkin, masalan:

1. Klassik tilshunoslikdan strukturalizmga o'tish¹: Ilk davrlarda tilshunoslikda tilni tabiiy, funksional tizim sifatida o'rganish metodlari mavjud edi. Keyinchalik, strukturalizmning ta'siri bilan tilshunoslikda til tizimi, uning qismlari va ularning o'zaro aloqalari kengroq o'rganila boshlandi. Bu davrda fonologiya, morfologiya va sintaksis kabi tilning strukturaviy jihatlar ustuvor ahamiyat kasb etdi.

2. Generativ grammatika va chomskizm²: XX asrning o'rtalarida Noam Chomskiyning generativ grammatika va tilning tabiati haqidagi nazariyasi tilshunoslikda katta metodologik o'zgarishlarga olib keldi. U tilni faqat madaniy yoki ijtimoiy omillar bilan bog'lamay, uni inson aqli va kognitiv jarayonlar bilan izohladi. Bu yondashuvning o'zgarishi o'zbek

tilshunosligida ham tilni ichki strukturasi nuqtayi nazaridan o'rganishning yangi imkoniyatlarini yaratdi.

3. Kognitiv tilshunoslik³: 1980-yillardan boshlab, tilshunoslikda kognitiv yondashuvlar rivojlana boshladi. Bu yondashuv tilni insonning fikrlash va dunyoqarash jarayonlari bilan bog'lashni nazarda tutadi. Kognitiv tilshunoslikda til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi va bu, o'zbek tilshunosligida ham til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tadqiq etish uchun yangi metodologik imkoniyatlar yaratdi.

4. Diskurs tahlili va poststrukturalizm⁴: 1990-yillarda tilshunoslikda poststrukturalistik yondashuvlar, jumladan diskurs tahlili va postmodernizmning ta'siri ko'rindi. Bu metodologiyalar tilni ijtimoiy kontekstda, madaniyat va kuch munosabatlari nuqtayi nazaridan tahlil qilishga urg'u berdi. O'zbek tilshunosligida ham bu yondashuvlar tilning ijtimoiy va siyosiy o'lchovlarini o'rganish uchun keng qo'llanila boshlandi.

5. Kompyuter lingvistikasi va korpus lingvistika⁵: XXI asrda kompyuter texnologiyalari va ma'lumotlar bazalarining rivojlanishi bilan yangi metodologiyalar, masalan, korpus lingvistika va kompyuter yordamida tilni tahlil qilish metodlari joriy etildi. Bu yondashuvlar tilni katta miqdordagi

³ Boshkova, T. F. Kognitiv tilshunoslik va uning asosiy nazariyalari (2000).

⁴ Alimov, N. (1997). O'zbek tilida diskurs tahlili: Metodologik asoslar; Ibragimov, I. (2005). O'zbek tilida ijtimoiy diskurs va hokimiyat.

⁵ Abdullaeva, Z. (2013). O'zbek tilida kompyuterli lingvistika; Uralov, N. & Murodov, M. (2015). O'zbek tilining korpusli tahlili

¹ Saussure, Ferdinand de. Course in General Linguistics. (1916); Jakobson, Roman. Essays on Linguistics and Language. (1970).

² Chomsky, Noam. Syntactic Structures (1957); Aspects of the Theory of Syntax (1965).

ma'lumotlar orqali statistik tahlil qilish imkoniyatlarini taqdim etdi.

Metodologik almashinuv tilshunoslikning har bir bosqichida yangi ilmiy yondashuvlar va nazariyalar yordamida tilni o'rganishning yangi imkoniyatlarini yaratadi. Bu esa o'zbek tilshunosligiga ham o'zgarishlar, yangi usullar va tahlil metodlarini kiritishga olib keladi.

Har bir davr ijtimoiy talablardan kelib chiqqan holda fanlarning taraqqiyot tendensiyalarini belgilaydi va unga mos metodologik asoslarni ta'minlaydi. Til hodisalariga sistemaviy yondashuv yo'nalishi va uning metodologik asoslari haqida ham shunday fikrni aytish mumkin.

Graduonimik tilshunoslik – tilshunoslikning bir sohasi bo'lib, u tilni o'zgaruvchan, dinamik jarayon sifatida o'rganadi. Graduonimik tilshunoslikda tilning tarkibiy qismlari orasidagi o'zgarishlar, jumladan, fonetik, morfologik va sintaktik strukturalarning evolyutsiyasi o'rganiladi. Bu yondashuv, ayniqsa, tilning rivojlanishi va o'zgarishi nuqtayi nazaridan, uning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini, yangi shakllar va strukturalar qanday paydo bo'lishini tahlil qiladi.

Graduonimik tilshunoslikning asosiy tamoyillari:

1) O'zgaruvchanlik: til vaqt o'tishi bilan doimo o'zgarib boradi va bu o'zgarishlar tilning ichki strukturalarida, so'zlarni qo'llashda yoki grammatik qoidalarda ko'rinadi. Graduonimik tilshunoslik tilning evolyutsiyasi jarayonini tahlil qiladi.

2) Dinamik yondashuv: tilni doimiy va statik tizim sifatida emas, balki o'zgaruvchan va dinamik jarayon sifatida ko'rish kerakligi asosiy nuqtadir.

3) Fonetik, morfologik va sintaktik tahlil: graduonimik tilshunoslikda tilning fonetik va morfologik tuzilmalari, shuningdek, sintaksisdagi o'zgarishlar o'rganiladi. Bu o'zgarishlar tilni rivojlantiradigan va yangi shakllarni yuzaga keltiradigan jarayon sifatida ko'riladi.

Graduonimik tilshunoslikning o'zbek tilshunosligida qo'llanilishi: o'zbek tilshunosligida ham graduonimik yondashuvlar qo'llanilmoqda. O'zbek tilining o'zgarishlari, tilning fonetik va morfologik tuzilmalari bo'yicha o'zgarishlar,

tarixiy davrlarda tilning o'zgarishi va shakllanishi o'rganilmoqda. O'zbek tilining tarixiy rivojlanishi va evolyutsiyasi haqidagi tahlillar tilshunoslar tomonidan graduonimik yondashuvda keng qo'llaniladi.

Graduonimik tilshunoslikning foydalari:

- til tarixini va uning o'zgarish jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi;

- tilning evolyutsiyasiga asoslangan aniq tahlillarni amalga oshiradi;

- tilning turli shakllarini, xususan, o'zgaruvchan fonetik va morfologik jihatlarini o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Graduonimik tilshunoslik tilning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini, qanday yangi strukturalar va qoidalar yuzaga kelishini tushunish uchun muhim yondashuvdir.

Ma'lumki, miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi falsafaning asosiy qonunlaridan biri bo'lib, u tabiat, jamiyat va tafakkur taraqqiyotida amal qiladi. Miqdor, sifat, o'zgarish va me'yor tushunchalari uzviy bog'liq. Har qanday miqdor o'zgarishi sifat o'zgarishini keltirib chiqaravermaydi, u me'yor chizig'iga yetgach, sifat o'zgarishi ro'y beradi. Masalan, lablanmagan [a] unlisi va lablangan [o] unlisi o'zaro zid. Bu ziddiyatlar tilshunoslik uchun muhim. Biroq [a] va [o] unlisini bog'lovchi, [a] ning oz lablanishdan mutlaq lablanishga qarab o'sib borishi jarayonida eng ko'p lablangan [a] va eng kam lablangan [o] o'sishning me'yor chizig'idagi holatiga muvofiq keladi. Ana shu me'yor chizig'ining chap yonidagi [a] va o'ng yonidagi [o] variantlari aslida bitta tovush bo'lib, bu nuqtada [a] va [o] unli fonemalari zidlanishi so'nadi. Bu nuqtada unli-lararo ziddiyat emas, balki "murosa" munosabati namoyon bo'ladi. Me'yor chizig'idagi [a]/[o] ziddiyatsiz holati ikki unliaro bog'lanish va taraqqiyotni ta'minlaydi. Lablanmaganlikdan bosqichma-bosqich lablanishga yoki lablanganlikdan bosqichma-bosqich lablanmaslikka o'tib borish holati tilshunoslikda graduonimik chiziq sifatida qaraladi. Shu boisdan graduonimik munosabatni ziddiyat sifatida emas, balki ziddiyatsizlik, o'zaro aloqa, bog'lanish, tutashish sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva, Z. (2013). *O'zbek tilida kompyuterli lingvistika*.
2. Alimov, N. (1997). *O'zbek tilida diskurs tahlili: Metodologik asoslar*.
3. Boshkova, T. F. *Kognitiv tilshunoslik va uning asosiy nazariyalari* (2000).
4. Chomsky, Noam. *Syntactic Structures* (1957); *Aspects of the Theory of Syntax* (1965).
5. Davronov Z., Primov M., Sultonova A. *Falsafa. O'quv-uslubiy majmua*. – Toshkent: Moliya instituti, 2019.
6. Ibragimov, I. (2005). *O'zbek tilida ijtimoiy diskurs va hokimiyat*.
7. Jakobson, Roman. *Essays on Linguistics and Language*. (1970).
8. Saussure, Ferdinand de. *Course in General Linguistics*. (1916).
9. Uralov, N. & Murodov, M. (2015). *O'zbek tilining korpusli tahlili*.
10. Щерба, Л.В. *Преподавание иностранных языков в средней школе: общие вопросы методики: учебное пособие*//– Изд. 2-е. – Москва: Высшая школа, 1974.

Ilmiy-metodik elektron jurnal

TAHRIR HAY'ATI:

Nizomiddin Mahmudov, Yorqinjon Odilov,
Jabbor Eshonqulov, Baxtiyor Daniyarov,
Abdurahim Nosirov, To'liqin Saydaliyev,
Barno Buranova, Zulxumor Mirzayeva,
Qozoqboy Yo'ldoshev, Bahodir Jovliyev,
Salima Jumayeva, Qayum Baymirov,
Manzar Abdulxayrov, Alijon Safarov,
Husniddin Norqulov, Odiljon Boynazarov,
Madina Nuriddinova, Barno Kadirova,
Nargiza Mirzayeva, Guli Shukurova,
Yuldosh Raxmatov, Ramziddin Abdusatorov,
Feruza Manukyan, Gulchexra Keldiyorova,
Gulsanam Xolikulova, Svetlana Umirova,
Xolmo'min Fayzullayev, Nilufar Namazova,
Dilbar Niyazova, Sayyora Halimova,
Shaxnoza Yunusova, Nigoraxon Ro'zibayeva,
Tadjixon Sabitova, Oqila To'raqulova,
Mohigul Fozilova, Maxpuza Karaxodjayeva,
Dilfuza Toshniyozova, Gulboxor Ernazarova,
Komiljon Qarshiyev, Uyg'unjon Turdimurodov,
Diyora Yunusova, Ra'no Abdullayeva,
Sharif Yarashov, Shaxnoza Xudaykulova,
Mahliyo Elboyeva Sanobar Ulliyeva,
Surayyo Inomjonova.

Bosh muharrir:

Nargiza Berdiyeva

Muharrirlar:

Bibimariyam Rahmonova,
Shabnam G'aniyeva, Bonu Do'smatova

Sahifalovchi:

Rustambek Yusupov

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri,
Navoiy ko'chasi 30-uy.

Telefonlar:

(93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.

E-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI
ilmiy-metodik jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Shohsanam YIGITALIYEVA.

TIL VA TAFAKKUR

MUNOSABATLARI TAVSIFI 7

Munira XUDOYOROVA.

NAVOIY QIT'ALARI POETIKASIGA DOIR..... 10

Malika MAXMUDOVA.

ALISHER NAVOIY QIT'ALARIDA

ODOB MAVZUSI TALQINI 14

TILSHUNOSLIK

Fozilbek XAMRAYEV.

SHEVA SO'ZLARINING XORIJIY SO'ZLARNI

MILLIYLASHTIRISHDAGI O'RNI.....17

Mazmuna OTABOYEVA.

PRAGMALINGVISTIK TADQIQOTLARNING

SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI22

Dilzodaxon SAYDALIYEVA.

TILSHUNOSLIKDA TILGA SISTEMA

SIFATIDA QARASH TADQIQI25

Shahnoza NIZAMOVA.

O'ZBEK TILI TAXALLUSLARINING

NOMINATSION-MOTIVATSION XUSUSIYATLARI28

Shohsida ESHBO'TAYEVA.

MUSIQA TERMINLARINING

STRUKTUR-GRAMMATIK TAHLILI.....30

Mahfurat OMONOVA.

MATNDA SEMIOTIK ELEMENTLARINING

BIRIKISH TAMOIYILLARI.....33

Dildora TASHMUXAMEDOVA. O'ZBEK TILI TAQLID SO'ZLARIDA UNLI TOVUSHNING ISHTIROKI.....	227
Dilnura AXMADOVA. TIBBIYOTDA QO'LLANADIGAN LEKSIK BIRLIK LARNING PROFESSIONAL VA XALQONA VARIANTLARI	229
Диёра ЮНУСОВА. Диана ЭШМУРАДОВА. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОТНОСИТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ "WHO", "WHOSE", "THAT" И "WHICH" С ОДУШЕВЛЕННЫМИ И НЕОДУШЕВЛЕННЫМИ АНТЕЦЕДЕНТАМИ	232
Дилафруз ПУЛАТОВА. ЛИНГВОСЕМИОТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАКРЕПЛЕНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В МЕТАЯЗЫКЕ СЕМЬИ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНОВ ДЖ. ФРАНЗЕНА "ПОПРАВКИ", Л. УЛИЦКОЙ "МЕДЕЯ И ЕЕ ДЕТИ" И Т. МАЛИКА "ШАЙТАНАТ").....	235
Сайида АРИПОВА. РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ТЕХВУЗОВ ПОСРЕДСТВОМ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ	239
Исломхон МАМАРИЗОЕВ. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО СПОРТИВНОГО ДИСКУРСА	242
Гульмира БАШАРОВА. ПРЕОДОЛЕНИЕ БАРЬЕРОВ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕСТВА УЗБЕКИСТАНА	245
Наргиза ИСРАИЛОВА. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛОВ ЭМОЦИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ	247
Назира ТУРАБАЕВА. СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМЫ "ДОМ" / "УЙ" В РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА "РОДИНА" В РУССКОМ И КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКОВЫХ СОЗНАНИЯХ	250
Farida ABDURAXIMOVA. THE CONCEPT OF "FATE" IN THE WORKS OF SHAKESPEARE.....	253
Dilnavoz RAXMONOVA. SOCIOPRAGMATIC ANALYSIS AND ITS METHODOLOGICAL FOUNDATIONS	256
Dilnoza SULTANOVA. DIFFERENT WAYS OF ASSESSING THE FULL RANGE OF STUDENT ABILITY-SOCIAL, EMOTIONAL, AND ACADEMIC ACHIEVEMENT	259
Qizlarxon ABDIOLIMOVA. COLLABORATIVE WRITING AS AN EFFECTIVE APPROACH TO DEVELOP STUDENTS' ACADEMIC WRITING SKILLS IN HIGHER EDUCATION.....	261
Mahfuza MUSTAFOYEVA. INTERTEXTUALITY AS A COGNITIVE PROCESS: A COGNITIVE SEMANTIC PERSPECTIVE ON MEANING CONSTRUCTION	264

Nargis INAGAMOVA. THE IMPORTANCE OF LEXICAL COMPETENCE IN LANGUAGE ACQUISITION FOR B2-LEVEL ECONOMICS STUDENTS.....	267
Dilafruz MURODOVA. DESIGNING AND EVALUATING STUDENT-CENTERED ACTIVITIES TO INCREASE LEARNER OUTPUT IN ELT CLASSROOMS.....	270
Rustem USAKHOV. MARKERS OF NATIONAL-CULTURAL UNITS AND REALITIES IN BILINGUAL DICTIONARIES (USING THE EXAMPLE OF AN ADJECTIVE).....	272
Zumrad SHUKHRATOVNA. IMPROVEMENT OF STUDENTS' SPEECH COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH IN KARAKALPAK GROUPS OF ACADEMIC LYCEUMS	278
Sarvinov AZIMOVA. TRANSLATION CHALLENGES IN THE FIELD OF TOURISM: FROM BROCHURES TO GUIDED TOURS	281

PEDAGOGIKA

Muyassar TILOVOVA. FENOMENOLOGIK METODNING TARIXIY-TADRIJIY VA NAZARIY-METODOLOGIK XUSUSIYATLARI	282
O'lmas SAIDOV. O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA METODOLOGIK ALMASHINUV	287
Shuhratjon QALANDAROV. BOSHLANG'ICH TA'LIM ONA TILI-O'QISH SAVODXONLIGINING RIVOJLANISHIDA XALQ PEDAGOGIKASINING O'RNI.....	289
Boborahim CHORIYEV. Lobar MUXTAROVA. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATIDA NOSTANDART TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH HOLATI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI	291
Xilola SUYUNOVA. BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHILARINING DIALOGIK NUTQINI O'STIRISH YO'LLARI.....	293
Luiza TURDIQULOVA. TALABALARNI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINI TASHKIL ETISHGA O'RGATISH METODIKASI.....	295
Nafisa RAHMONQULOVA. BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH	297
Dilfuza ALLAYOROVA. O'QUVCHILARNI TARBIVIALASHDA MILLIY QADRIYATLARNING O'RNI VA AHAMIYATI.....	299
Nodiraxon SHERALIYEVA. GENDER MUNOSABATLAR TALQINI	301
Bibisora ALIKULOVA. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI.....	303